

Malma kyrka

Antikvarisk kontroll

Malma prästgård 1:7
Malma socken
Västmanland

Ulf Alström

Malma kyrka

Antikvarisk kontroll

Malma prästgård 1:7
Malma socken
Västmanland

Ulf Alström

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Kulturmiljövård Mälardalen 2007

Omslagsfoto: Fågel Fenix. Symbol för förnyelsen, uppståndelsen, det eviga livet (Dahlby 1963).
Detalj från Malma kyrkas takmålning utförd av Edvard Berg (foto Ulf Alström).
Baksidesbild: Malma kyrkas kulkors med den vakande tuppen (foto Ulf Alström).

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISSN: 1653-7408
ISBN: 978-91-85741-11-3

Tryck: Just Nu, Västerås 2007.

Innehållsförteckning

Inledning.....	5
Bakgrund	5
Undersökningsresultat.....	7
Tolkning och sammanfattning.....	11
Referenser.....	12
Kart- och arkivmaterial	12
Otryckta källor.....	12
Litteratur.....	12
Tekniska och administrativa uppgifter	13
BILAGA.....	14
Bilaga 1. Fyndtabell.....	14

Figur 1. Undersökningsplatsens läge markerat med en ring. Utdrag ur Gula kartan.
Skala 1: 40 000.

Inledning

På grund av schaktningar för nya elledningar och nytt åskskydd vid Malma kyrka har en antikvarisk kontroll utförts av Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen, genom Ulf Alström, efter ett beslut av länsstyrelsen i Västmanlands län 06-09-15 med dnr: 431-7812-06. Arbetet beställdes av Köpings kyrkliga samfällighet som också bekostade den antikvariska kontrollen. Samordnare för arbetena vid Malma kyrka var Svensk Klimatstyrning AB

Bakgrund

Malma kyrka är byggd på krönet av Köpingsåsen med vid utsikt mot öster. Nedanför åsen breder åkerlandskapet ut sig. På båda sidor om åsen och kyrkan finns goda vattenleder i form av Hedströmmen i väster och den mindre Valstaån i öster. Den senare förenar sig med Köpingsån inne i Köping cirka 3,5 kilometer norr om Norså båtgravfält.

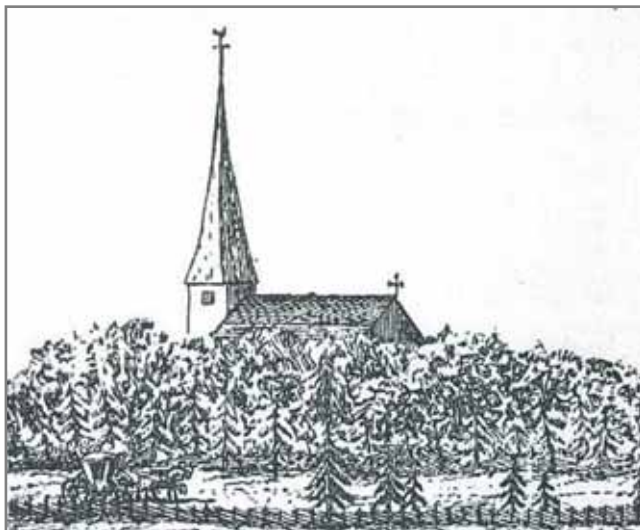

Figur 2. Malma kyrka januari 2007 (Foto Ulf Alström).

Malma kyrka är troligen uppförd under 1400-talets sista decennier. Fasadernas tegelornamentik, strävpelarna och korets tresidiga avslutning är kännetecken som hör 1400-talet till. Sakristia och vapenhus är samtida. Kyrkans äldsta inventarium är en dopfunt med datering till 1300-talet. Utifrån den dateringen har det spekulerats i om kyrkan uppfördes redan under detta århundrade. Den kyrkan skulle i så fall ha varit mindre än den som byggdes på 1400-talet (Hammarskiöld 2005).

Kyrkan har kallats en "medeltidsskapelse från 1300-talet" (Berggren 1982). Den har även karaktäriserats som en "missionshistorisk centralpunkt" av Ahlberg (2000). Vid skiftet 1200-1300 talen skulle Malma kyrka ha varit moderkyrka i en vidsträckt socken som egentligen var omöjlig att hålla samman på grund av "datidens nästan obefintliga kommunikationsmöjligheter (Ahlberg 2000). Uttalandet är något malplacerat vad gäller kommunikationsmöjligheterna. Det är sannerligen inget fel på dessa. Särskilt inte när kyrkan ligger på en ås. Om att Malma kyrka skulle ha varit en moderkyrka i en

vidsträckt socken kan inte stämma formellt. Man kan inte benämna kyrkan som moderkyrka om det inte finns en dotterkyrka eller filialkyrka som kommer från latinets *filialis* som kommer från *filia* vilket betyder dotter. En filialkyrka, eller dotterkyrka, är egentligen en sockenkyrka som avsondrats från moderkyrkan (Fanning 2005). Om så skett någon gång under 1200-1300 talen skulle ju inte socknen betraktas som "vidsträckt". Olof Grau beskrev kyrkan som "mycket gammal; till en del uppförd av gråsten, till en del av tegel. Den har fordom varit mycket större, än den nu är" (Grau 1754). Att en äldre kyrka stått på platsen kan inte avfärdas eftersom socknen nämns redan 1331 som "parochia Malmum" (Ståhl 1985) och den nuvarande kyrkan dateras drygt hundra år senare än Malma socken.

*Figur 3. Malma kyrka 1754
(efter Grau nytryck 1904).*

Fromma (?) förhoppningar om kyrkans dateringar till tidigmedeltid har framförts i ovan anförd litteratur. Sakkunskapen är dock enig i att kyrkans uppförande skall dateras till 1400-talets senare del (Hammarskiöld 2005 med källhänvisning; Ann Catherine Bonnier).

I kyrkans omgivning finns spår efter vår långa förhistoriska period. En inblick i områdets forntidshistoria kan fås i boken *Tidens resenärer* som beskriver resultaten av de arkeologiska utgrävningarna längs väg 255. Här beskrivs spår efter järnåldersmänniskorna i form av bland annat lämningar efter byggnader. Även stenålderslämningar har påträffats i området vilket visar att trakten varit bebodd redan för flera tusen år sedan (Karlenby red. 2005).

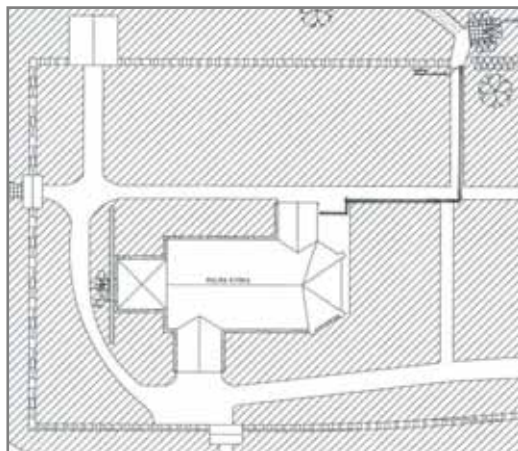
Någon dramatisk historia tycks inte Malma kyrka ha haft. Några skriftliga källor om bränder är till exempel inte kända. Åt det spektakulära hållet kan kanske kyrkans omfattande jugendutsmäckning härledas. Dekorationerna tillkom 1904.

Figur 4. Detalj av jugendutsmyckningen i Malma kyrkas tak föreställande en klassisk scen där pelikanhannen uppväcker sina döda ungar genom att bestänka dem med sitt eget blod. Gud liknas ibland som den störste pelikanen (Dahlby 1963) (foto Ulf Alström).

Undersökningsresultat

Arbetet genomfördes i tre etapper. Det första markingreppet gällde schaktningar för elledningar från sakristian till kyrkogårdsmurens norra ingång. Schaktet var cirka 45 meter långt, 0,3 meter brett och 0,3-0,4 meter djupt. Massorna bestod av jord och åsmaterial.

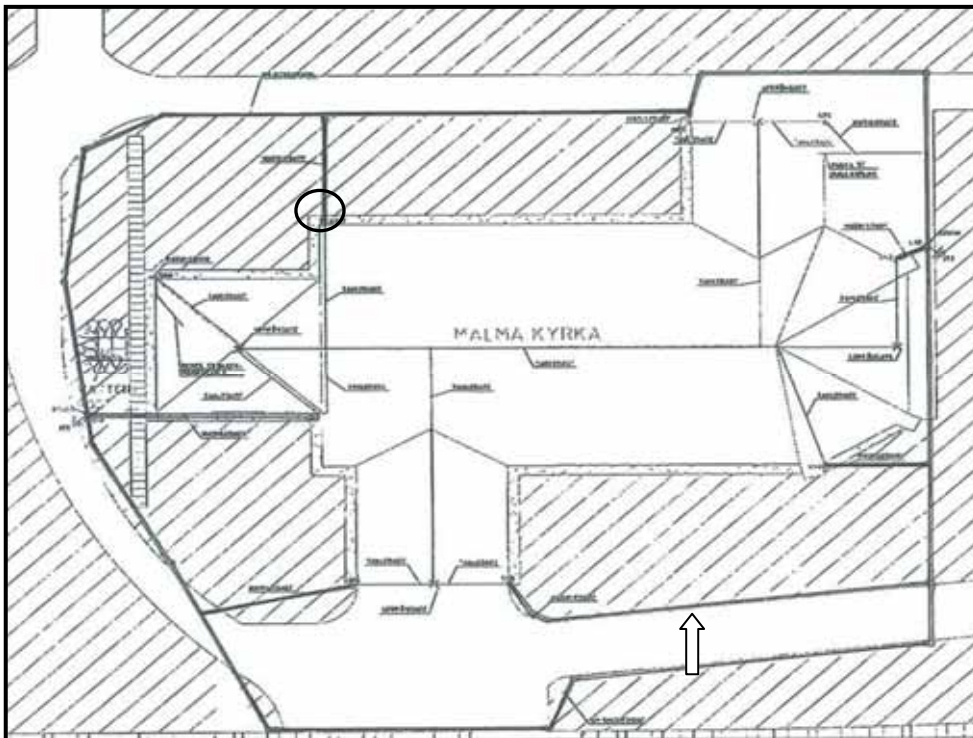
Figur 5. Malma kyrka. Schaktet för elkablarna in till sakristians källare markerat med svart linje. Skala cirka 1:600. (Karta Svensk Klimatstyrning).

Figur 6. Grävning för elkabel öster om sakristian, oktober 2006 (foto Ulf Alström).

Ett två bestod av schaktningar runt kyrkan för belysning och åskledare. Den sammanlagda schaktlängden var cirka 170 meter. Bredden och djupet var 0,3 till 0,4 meter. Materialet var matjord och äsmaterial. Fyndmaterialet runt kyrkan bestod av ett fåtal människoben, de flesta fanns i schakten söder om kyrkan. Dessa återbegravdes i schaktet. Ett rostigt kisthandtag påträffades men tillvaratogs inte. Ett fynd som inte alls kan kopplas till den kyrkliga sfären påträffades söder om kyrkan. I schaktmassorna påträffades en

keramikskärva av järnålderstyp. Den kan inte härledas till något gravfält eller enskild grav, inte heller påträffades något kulturlager som kunde påvisa att skärvan var från en järnåldersboplats. Att gravar finns invid kyrkor är känt sedan länge (Wilson 1994). För delar av Uppland, Attundaland, har en studie utförts i början av 1980-talet som visade att det vid 10 av 66 kyrkor fanns gravar eller gravfält inom 100 m avstånd (Söderlund 1982).

Figur 7. Malma kyrka. Schakten för åskledare och el till lyktstolpar markerade med svart grov linje. Fyndplatsen för keramikskärvan markerad med pil. Platsen för tjäravlagringarna markerad med en ring. (Karta Svensk Klimatstyrning).

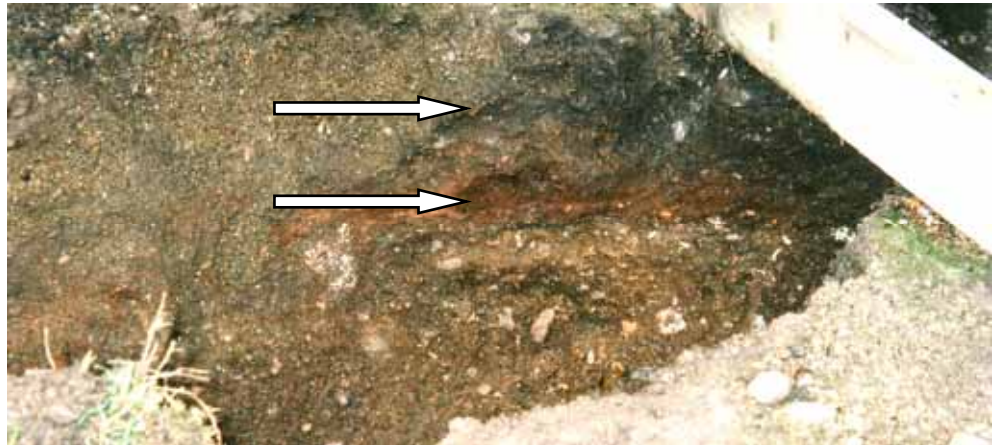

Figur 8. Keramik från Malma kyrkogård med datering till järnåldern. (Skannad bild).

Under senare år har diskussionerna om kultplatskontinuiteten varit aktuella. I samband med det har till exempel Gräslund diskuterat kyrkbyggen direkt ovanpå större gravar (Gräslund 1992).

Vad skärvan från kyrkogården representerar kan diskuteras inom ramen för kultplatskontinuiteten, det fina läget på åsens krön inbjuder till spekulationer. Förmodligen visar skärvan, helt enkelt, att en vanlig järnåldersboplats har funnits på platsen före kyrkan.

Vid kyrkans nordvästra hörn framkom vid grävningarna för åskledare färgskiktningar i marken. Den låg under kyrkans takdropp och berättar om vilken färg kyrkans takspån har haft. Överst låg ett lager med svart tjära. Under detta lager fanns en horisont med ett rödfärgat lager, troligen också tjära. Slutsatsen blir att kyrkans tak har varit rött. Numera är svart färg vanligast på kyrktakens spån trots att den färgen troligtvis inte på något vis är ursprunglig.

Figur 9. De båda färgavlagringarna från takspånen markerade med pilar. Överst det yngre svarta tjärlagret. Strax under detta syns det röda tjärlagret som representerar den ursprungliga färgen på kyrktaket (foto Ulf Alström).

Tjärframställningsplatser är arkeologiskt belagd från 200-500 talet, men de flesta dateringarna är från tidigmedeltid. Tjäran exporterades, enligt skriftliga källor, från och med 1300 talet. En del av tjärproduktionen hamnade på våra kyrkotak men mycket gick på export. Omkring år 1600 exporterades 18 700 tunnor. Varje tunna innehöll 125 liter tjära. Siffrorna är imponerande och exportvärdet under första delen av 1600-talet var 8-10 % den sammanlagda svenska exporten (Heckscher 1935, Fredman & Hermodsson 2004, Hennius m.fl. 2005).

Etapp tre i arbetet innebar att den antikvariska kontrollen skulle fortsätta inne i kyrkan i och med att ledningar och kablar skulle dras under golvet. Trots att en noggrann kyrkokarakteristik har gjorts för Malma kyrka (Hammarskiöld 2005) innehöll golvet en överraskning. Hela kyrkan hade betonggolv. På detta låg plast och mineralull som isolering.

Figur 10. Kabelarbete inne i Malma kyrka. Delar av golvet borttaget efter bänkkvarteren inför kabeldragningen (foto Ulf Alström).

Det var alltså inte bara under läktarutbyggnaden som kyrkan hade ett gjutet golv. Det golvet lades 1967-68. När övriga kyrkan fick betonggolv framgår inte i skriftliga källor. Trots betonggolvet är kyrkans inre inte stumt vad gäller utvinning av information. Kyrkan anses, som redovisats ovan, vara en skapelse från senare delen av 1400-talet.

Under gynnsamma förhållanden kan ytterligare information bekräfta dateringen. I det här fallet kan man göra en måttanalys. Som vanligt använder man något av de gamla och väl kända alnmåtten. För 1400-talet kan man använda följande information. "I Mellansverige (och Finland) synes den äldre jord- och tomtmätningen bygga på en aln om 55,5 cm. Det är möjligt att det är just detta alnmått som i Stockholm kallades "gamla" alnen, när vid 1400-talets mitt en längre aln av Rydaholmsalnen storlek förekom vid sidan av den äldre alnen i centrala Sverige för att efter en kort period åter överges" (Jansson 1995, s.22f.). Vi kan pröva om Rydaholmsalnen, som är 59,4 cm lång, användes vid kyrkobygget. Vid analysen mäts kyrkans innermått.

Kyrkorummets längd är 2400 cm. Längden delas med 59,4 cm = 40 alnar (40,40).

Kyrkorummets bredd är 1110 cm. Bredden delas med 59,4 cm = 18,7 alnar (18,68).

Troligtvis har man här liksom i Svedvi kyrka eftersträvat ett ojämnt breddmått, dvs 19 alnar. Svedvi kyrka inre mått var 42 alnar i längd och 21 alnar i bredd beräknat på 55,5 cm alnen (Alström 2006).

Sakristians längd är 410 cm. Längden delas med 59,4 cm = 7 alnar (6,9).

Sakristians bredd är 350 cm. Bredden delas med 59,4 cm = 6 alnar (5,9).

Om man accepterar vissa avrundningar, vilket man bör göra, tycks alltså den yngre alnen ha använts vid kyrkobygget.

Vid en måttanalys av vapenhuset stämmer däremot inte den använda längre alnen.

Vapenhusets längd är 560 cm. Längden delas med 59,4 cm = 9,4 alnar (9,42).

Vapenhusets bredd är 450 cm. Längden delas med 59,4 cm = 7,6 alnar (7,57).

Man kan i stället använda den äldre kortare alnen som användes parallellt med den längre. Då blir siffrorna bättre. Längden delas med 55,5 cm = 10 alnar (10,09).

Bredden delas med 55,5 = 8 alnar (8,1).

Kyrkans storlek har mätts utifrån Svensk Klimatstyrnings karta över Malma kyrka i skala 1:50.

Accepterar man en viss felmarginal i beräkningarna har alltså Malma kyrka byggts efter

ett alnmått på 59,4 cm. Den längre alnen existerade under 1400-talets mitt samtidigt som den traditionella mellansvenska kortare alnen fungerade parallellt under samma period.

Figur 11. Malma kyrka med sakristia från nordöst. (Foto Ulf. Alström).

Man kan alltså tänka sig att vapenhuset inte är byggt samtidigt som kyrkan utan kanske något eller några decennier senare av en bygghytta som konservativt hållit sig till den äldre tidigmedeltida kortare alnen.

Tolkning och sammanfattning

Malma kyrka uppfördes under 1400-talets senare del. Socknen nämns dock första gången 1331. En måttanalys som grundar sig på 1400-talets alnlängder styrker åsikten att kyrkan byggdes under senare delen av århundradet.

Kyrkan har troligen byggts på en boplatz från järnåldern. Även tanken på en kultplatskontinuitet har framförts.

Trots goda planeringsmöjligheter genom Västerås stifts kyrkokaraktärisering (Hammarskiöld 2005) över Malma kyrka, var det heltäckande betonggolvet i kyrkan en överraskning. Här har man lagt locket på för informationsutvinning för mycket lång tid framöver. Informationsglappet mellan socknens omnämnande, 1331, och kyrkans uppförande under andra halvan av 1400-talet kan inte på arkeologisk väg lösas eftersom ett betonggolv förmodligen täcker en äldre kyrkogrund.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Ekonomiska kartan Kolsva 11G:00. Skala 1:20 000.

Malma kyrka skala 1:50. Svensk klimatstyrning AB.

Otryckta källor

Hammarskiöld, R., 2005. Malma kyrka. Kulturhistorisk karaktärisering. Västerås stift. Västerås.

Söderlund, K., 1982. Varför just där? En studie i placeringen av Attundalands kyrkor. Uppsats i påbyggnadskurs i arkeologi. Stockholms universitet.

Litteratur

Ahlberg, H., & Björklund, S., 2000. Västmanlands kyrkor i ord och bild. Borlänge.

Alström, U., 2006. Svedvi kyrka. Kulturmiljöavdelningen rapport A 2005:44 Västmanlands läns museum och Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen. Västerås.

Berggren, B., 1982. Malma kyrka. Medeltidsskapelse från 1300-talet. I Kyrkorna i Västmanlands län. Västmanlands nyheter. Västerås.

Dahlby, F., 1963. De heliga tecknens hemlighet. Om symboler och attribut. Verbum-kyrkliga centralförlaget. Stockholm.

Fanning, W., 2005. Filial Church. I Catholic Encyklopedia. Nätupplagan.

Fredman, P-O., & Hermodsson, Ö., 2004. Skog och historia 2003 Inventering och granskning. 2004:16 Upplandsmuseet. Uppsala

Grau, O., 1754. Beskrivning över Västmanland med sina städer, härader och socknar. Nytryck 1904. Utg. av Västmanlands Allhanda. Västerås.

Gräslund, A.S., 1992. Kultkontinuitet-myt eller verklighet. Om arkeologins möjlighet att belysa problemet. I Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid. Red Bertil Nilsson. Projektet Sveriges kristnande. Teologiska institutionen. Uppsala universitet. Uppsala.

Heckscher, E., 1935. Sveriges ekonomiska historia. Ekonomisk-historiska institutet. Stockholm.

Hennius, A., m.fl. 2005. Kol och tjära. Arkeologi i norra Upplands skogsmarker. Undersökningar för E4. Rapport 2005:2. Upplandsmuseet. Uppsala.

Jansson, S., O., 1995. Måttordboken Nordiska museet. Stockholm.

Karlenby, L., 2005 Red. Tidens resenärer. Arkeologiska händelser längs vägen mellan Köping och Kolsva. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Ståhl, H., 1985. Ortnamn i Västmanland. Stockholm.

Wilson, L., 1994. Runstenar och kyrkor. En studie med utgångspunkt från runstenar som påträffats i kyrkomiljö i Uppland och Södermanland. Occasional Papers in Archaeology. Institutionen för arkeologi. Uppsala universitet. Uppsala.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM dnr:</i>	06076
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-7812-06 2006-09-15
<i>Undersökningsperiod:</i>	2006-09-18, 2006-10-09/26, 2006-11-07/23. 2007-01-09/25
<i>Arkeologtimmar:</i>	31 timmar
<i>Exploateringsyta:</i>	Cirka 220 löpmeter schakt
<i>Personal:</i>	Ulf Alström
<i>Belägenhet:</i>	Malma prästgård 1:7
<i>Ekonomisk karta:</i>	Kolsva 11G:00
<i>Koordinatsystem:</i>	Rikets
<i>Koordinater:</i>	X 6602340 Y 1507240
<i>Inmätningmetod:</i>	manuell
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	7 foton, 2 schaktplaner
<i>Fynd:</i>	F1 förvaras på SHM

BILAGA

Bilaga 1. Fyndtabell.

Fyndnr	Sakord	Material	Egenskap	Vikt, gr	Antal	Antal. fragm.	Fragm. grad	Fyndomständighet
1	keramik	lera	Bränd		6	1	- -	I schakt söder om kyrkan

